

Slovakismy v současné češtině (sociolingvistický průzkum mezi vysokoškoláky)

Květoslava Musilová

1. Česko-slovenské a slovensko-české kontaktní jazykové jevy jsou předmětem zkoumání mnohých českých a slovenských lingvistů; z novějších uvedme např. publikace K. Buzássyové (1995), M. Nábělkové (2000, 2008), M. Sokolové (1991, 1995), J. Zemana (1996).

V našem dlouhodobém projektu sledujeme pohyb vybraných kontaktních jazykových jevů mezi centrem a periferií slovní zásoby. Jako zdroj informací využíváme média včetně internetu, databáze národních korpusů a sociolingvistický dotazníkový průzkum.

1.1 Tímto příspěvkem tematicky navazujeme na sociolingvistický výzkum M. Sokolové, autorky pojednání o funkčnosti bohemismů ve slovenštině (1991, 1995), a předkládáme pokračování našeho společného průzkumu z roku 2002 zaměřeného na funkčnost slovakismů v češtině po rozdělení ČSFR (Musilová – Sokolová, 2003): s časovým odstupem porovnáváme statistické údaje z dalších dvou šetření, z roku 2004 a 2008.¹

1.2 Cílovou skupinou byli tzv. prestižní uživatelé českého jazyka – vysokoškolští studenti učitelství, většinou filologických (převážně bohemistů), z českých i moravských vysokých škol.² Dotazníky byly distribuovány tradičním způsobem, v tištěné podobě. V roce 2002 jsme získali odpovědi od 98 studentů, v roce 2004 od 212 a v roce 2008 od 333 studentů.³

1.3 Výběr jazykového materiálu byl omezen na 20 výrazů a předložkových vazeb s jednoznačným významem, některé byly z důvodu eliminace dvojznačnosti uvedeny v krátkém kontextu (např. *být na čele skupiny, ta skladba se mi páčí*). Respondenti označovali a) výrazy a vazby, které používají, b) výrazy a vazby, které považují za slovakismy. 18 jazykových jevů bylo kontaktních, tj. slovakismů (*namyšlený, dovolenkový, natěšený, strážit, vlámat se, páčit se, lyžovačka, pikoška, rozlučka, psychiatricka, kávička, oznam, bitkař, hrozno, horko-těžko, nad ránem, na čele, na vině*), 2 výrazy byly původní, nekontaktní – neologismy vzniklé po roce 1989: české slangové substantivum *krimoška* (tj. kriminální film, román, povídka, nověji kriminální policie) a slovenské slangové substantivum *kukláč* (příslušník speciální zásahové jednotky), se kterým se setkáváme ve vstupech slovenských komentátorů do vysílání publicistických pořadů České televize.

¹ Statistické vyhodnocení dat provedla RNDr. M. Kršková z CVT UP v Olomouci.

² Paralelně probíhá tematicky identické, ale jinak strukturované (podrobnější) dotazníkové šetření zaměřené na širokou českou veřejnost.

³ Další šetření budou probíhat formou dotazníku internetového, tím se počty respondentů (teoreticky) zvýší.

2. Dříve než přistoupíme k interpretaci výsledků sociolingvistického průzkumu (2.2), představíme sledované slovakismy ještě v kontextu databáze Českého národního korpusu; tím získáme komplexnější pohled na tuto oblast jazykových prostředků.

2.1 Z četností v tabulce č. 1⁴ je zřejmé, že téměř u všech uvedených slovakismů můžeme doložit výrazný nárůst jejich frekvence, zvláště v textech publicistických (porov. Syn2006pub, Syn2009pub). Výjimku tvoří substantivum *pikoška* a sloveso *páčit se* a také substantivum *oznam*, přestože např. ve vysílání regionálních a komerčních rádií se tyto výrazy objevují poměrně často (např. *máme pro vás ještě jednu pikošku; tato skladba se mi moc páčí; oznamy posluchačů na rádiu Haná*).

Tab. č. 1 Kontaktní varianty – slovakismy, absolutní frekvence v ČNK

	Syn2000	Syn2005	Syn2006pub	Syn2009pub
namyšlený	79	149	296	527
lyžovačka	12	11	42	310
horko-těžko	60	75	364	1049
pikoška	0	0	0	0
rozlučka/rozlůčka	39	39	281	1295
strážit	48	121	130	286
nadránem	185	299	1222	4107
psychiatřička	0	0	181	401
dovolenkový	21	29	117	402
kávička	19	29	75	214
natěšený	17	65	218	1157
oznam	3	0	6	11
bitkař	5	20	110	358
vlámat se	18	21	49	100
na čele skupiny	7	3	60	176
hrozno	2	2	12	122
navině	179	264	1276	5175
páčit se	3	7	0	0

2.1.1 Připomeňme ještě další důležitý faktor při posuzování funkčnosti slovakismů – vzájemný poměr kontaktní a nekontaktní varianty. Většina kontaktních výrazů a vazeb z našeho dotazníku nepřevyšuje frekvenci svých nekontaktních protějšků; rozdíly mezi nimi jsou vysoké, pohybují se řádově i v tisících ve prospěch variant nekontaktních, původních, zvláště v korpusech s texty publicistickými, např. v Syn2009pub KV *lyžovačka* 310x : NV *lyžování* 26 472x, KV *vlámat se* 100x : *vloupat se* 30103x; některé slovakismy však nekontaktním variantám výrazně konkurují, např. v Syn2009pub KV *horko-těžko* 1049x : NV *jen tak tak/jen tak-tak/jen taktak* 1234x, a malá část slovakismů z našeho souboru nad svými nekontaktními protějšky převažuje, porov. v Syn2009pub KV *nad ránem*

⁴ Výrazy jsou uvedeny ve stejném pořadí jako v dotazníku a následně v grafech č. 1 – 3.

4107x : NV *k ránu/kránu* 959x, KV *namyšlený* 527x : NV *domyšlivý* 132x, KV *psychiatricka* 401x : NV *psychiatryně* 23x.

2.2 Výsledky statistické analýzy ze všech tří dotazníkových šetření (2002, 2004 a 2008) jsou shrnuty v grafech č. 1 – 3 a jsou uváděny v procentech validních, hladina statistické významnosti rozdílu je 5 %. Při testování jednotlivých proměnných ve vztahu k užívání výrazů a jejich hodnocení (slovakismus ano/ne) se neprojevil vliv věku respondentů (byli z prezenční i distanční formy studia), ani místa bydliště nebo místa školy (Čechy, Morava); jako statisticky významný se ukázal pouze rozdíl mezi muži a ženami v používání některých výrazů (viz graf č. 3).

2.2.1 Graf č. 1 nabízí vzájemné porovnávání statistických výsledků v kombinacích 2002 : 2004, 2004 : 2008, 2002 : 2008. Například v roce 2004 významně pokleslo procento užívání výrazů *strážit*, *kávička*, *hrozno*, *na vině*, *vlámat se*, ale v roce 2008 se jejich frekvence opět zvýšila, porov. 2002 : 2004 : 2008: *strážit* 22,4 % : 12,9 % : 16,5 %, *kávička* 56,1 % : 41,7 % : 56,6 %, *hrozno* 34,7 % : 22,2 % : 27,8 %, *na vině* 55,1 % : 41,7 % : 49,1 %, *vlámat se* 14,3 % : 8,1 % : 13,2 %. Mírný ústup užívání (tj. nedosahuje hranice 5 % rozdílu) je patrný u substantiva *psychiatricka* 50,0 % : 48,6 % : 47,2 %.

2.2.2 Část souboru tvoří výrazy s velmi nízkým procentem užití, některé jsou pod hranicí 10 % (*pikoška*, *dovolenkový*, *oznamy* a původní slangové výrazy bez „kontaktového“ protějšku – čes. *krimoška* a slov. *kukláč*) nebo mírně nad ní (*na čele* a *páci se*). Čeština nemá vystihující jednoslovné pojmenování pro příslušníka Útvaru rychlého nasazení Policie ČR (URNA), předpokládali jsme proto, že k nám prostřednictvím médií pronikne slovenské substantivum *kukláč*; jeho nízká frekvence v průběhu všech dotazníkových šetření (a nulový výskyt v ČNK) však tomu nenasvědčuje. Přitom spojení „ti v kuklách“ nebo „policajti v kuklách“, která se občas objevují, nejsou příliš „operativní“ pro běžnou komunikaci a sporaicky se vyskytující výraz *urňák* (pouze 2x v Syn2009pub) vzbuzuje nežádoucí asociace se slangovým pojmenováním urnového háje. (Zbývá tedy pouze širší pojmenování pro jakoukoliv zásahovou jednotku včetně záchranné zdravotní služby – *zásahovka*.)

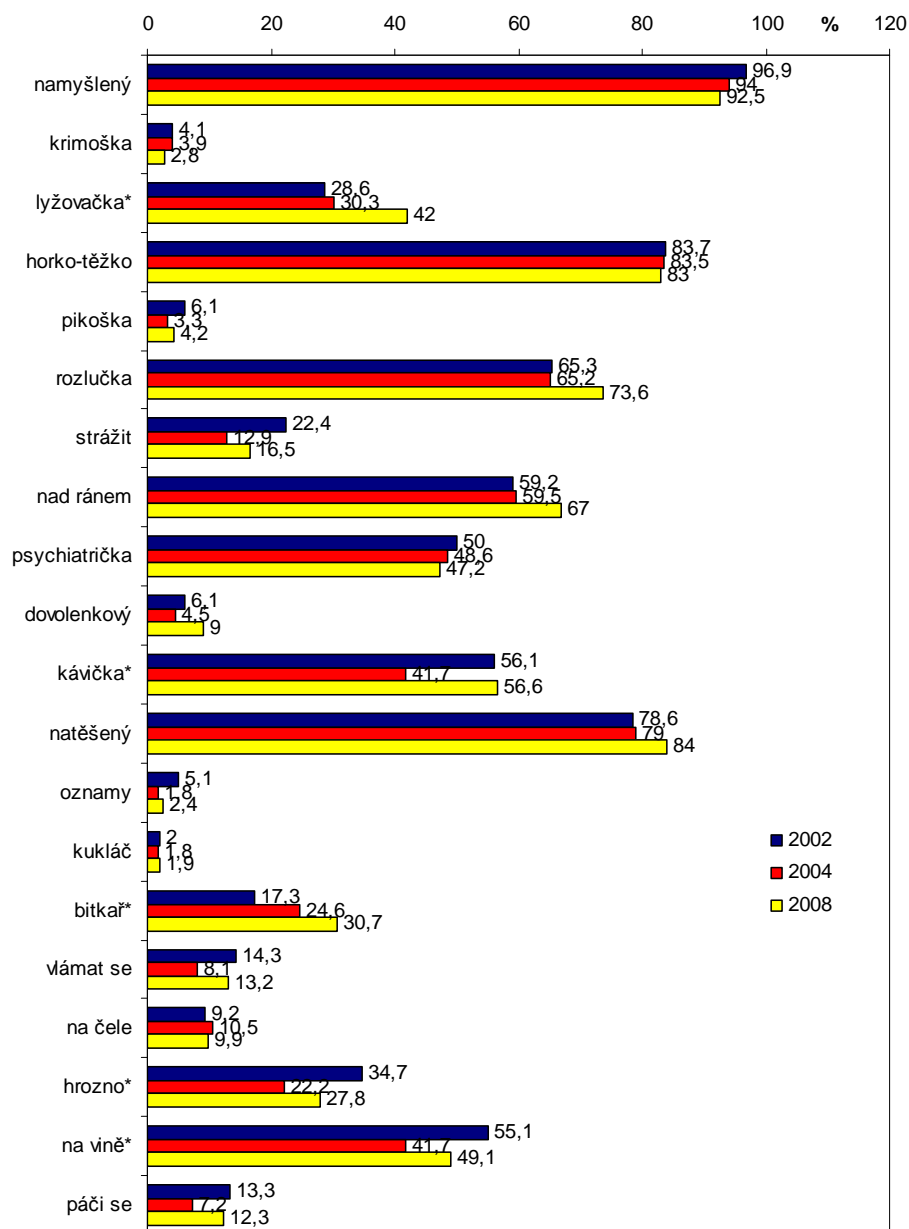
2.2.3 Nejpoužívanějšími jsou výrazy *namyšlený*, *horko-těžko*, *natěšený* a *rozlučka*. Substantiva označená v grafu hvězdičkou, *lyžovačka*, *kávička* a *bitkař*, zaznamenala v roce 2008 statisticky významný vzestup frekvence; dá se předpokládat, že tento trend bude pokračovat díky opoře v jazykovém systému češtiny a současným vývojovým tendencím. V hovorové češtině se rozšířilo tvoření deverbativ sufixem *-čka* (vedle neutrálních tvarů s *-ní*) často s příznakem substandardnosti, např. *stanovačka*, *líbačka*, *opalovačka*, *koupačka*, *sáňkovačka*, *šplhačka*, *chystačka*, *nestíhačka*, *nechytačka* aj. S výrazem *lyžovačka* se teď už setkáváme běžně i v oficiálním zpravodajství o počasí nebo na českých webových stránkách, např. www.lyzovacka.cz – internetový obchod firmy, která má v Mohelnici půjčovnu lyží a snowboardů s názvem *Lyžovačka*. Do této kategorie tvoření spadá částečně také substantivum *rozlučka*. Frekventované užívání slovakismu *kávička* je podporováno současnou expanzí deminutiv v češtině (i v komunikátech, kde působí nenáležitě) a dá se předpokládat, že toto slovo přestane být považováno běžnými uživateli jazyka za slovakismus ještě ve větší míře, než ukazuje graf č. 2. Zvýšení frekvence substantiva *bitkař* souvisí s jeho rozšířením i mimo sportovní sféru.

2.3 Graf č. 2 zachycuje četnosti odpovědí respondentů na otázku, které výrazy v dotazníku považují za slovakismy. Při jejich výběru se někteří studenti mohli opřít o svou znalost problematiky česko-slovenských kontaktních jevů, jiní se řídili svým jazykovým citem a označovali výrazy zcela intuitivně. V grafu vidíme, že nejčastěji jsou za kontaktní považovány výrazy s nižším procentem užívání (včetně českého substantiva *krimoška*). V roce 2008 vzrostl počet respondentů, kteří nepovažjí za slovakismus výrazy *lyžovačka*, *horko-těžko*, *rozlučka*, *dovolenkový*, *natěšený*, *na vině* a *páčí se*, přičemž u slov označených hvězdičkou jde o významný statistický rozdíl. Nárůst procent odpovědi „považuji za slovakismus“ můžeme sledovat u slov *pikoška*, *psychiatrická*, *oznamy*, *kukláč*, *vlámat se* a *na čele*; slova označená hvězdičkou vykazují významný statistický rozdíl, zvláště substantivum *oznamy*.

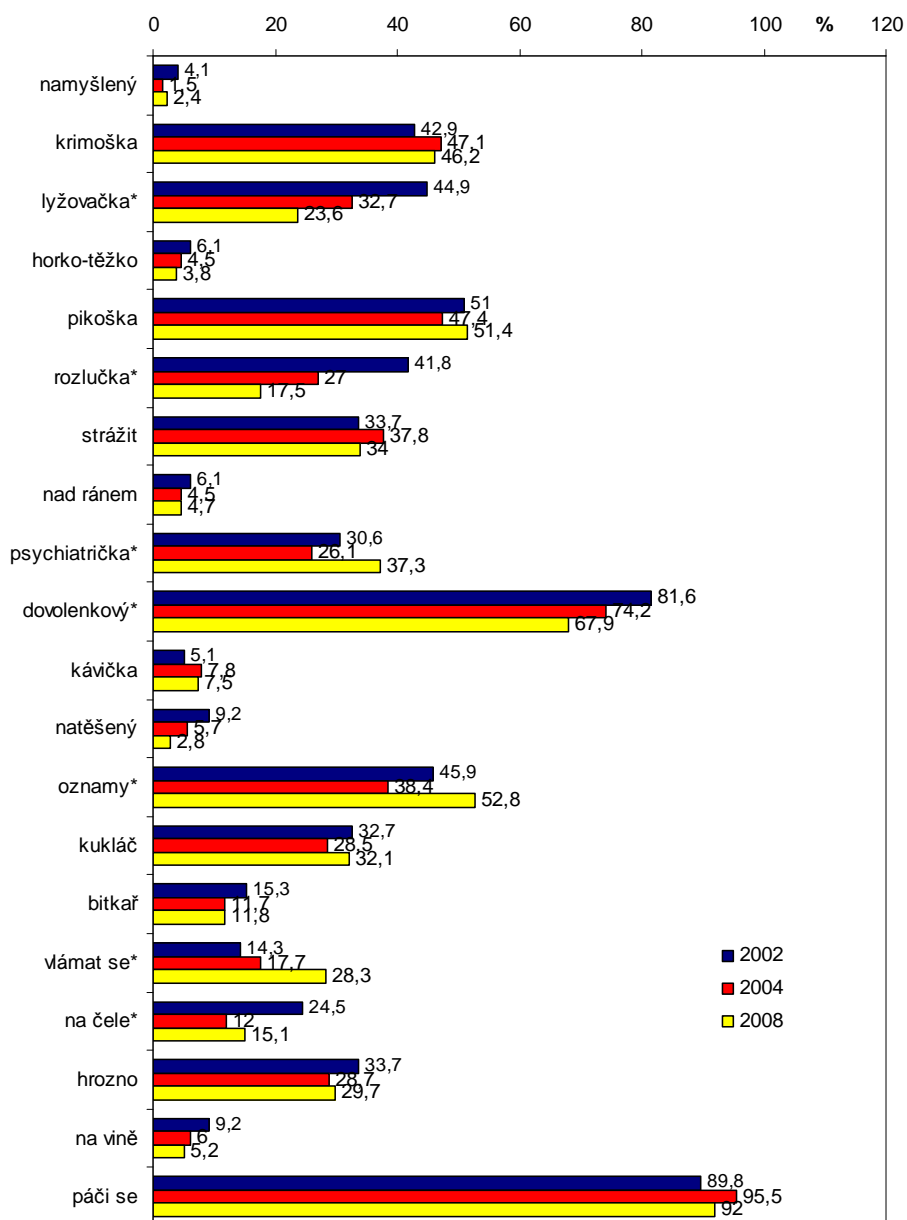
2.3.1 Další významné statistické rozdíly se projeví mezi muži a ženami, a to v užívání výrazů a vazeb; graf č. 3 obsahuje vyhodnocení všech tří dotazníkových šetření dohromady: ženy častěji užívají slovakismy *natěšený*, *rozlučka*, *kávička*, *strážit* a čes. *krimoška* a méně často než muži slova *bitkař*, *vlámat se* a předložkovou vazbu *na čele*.

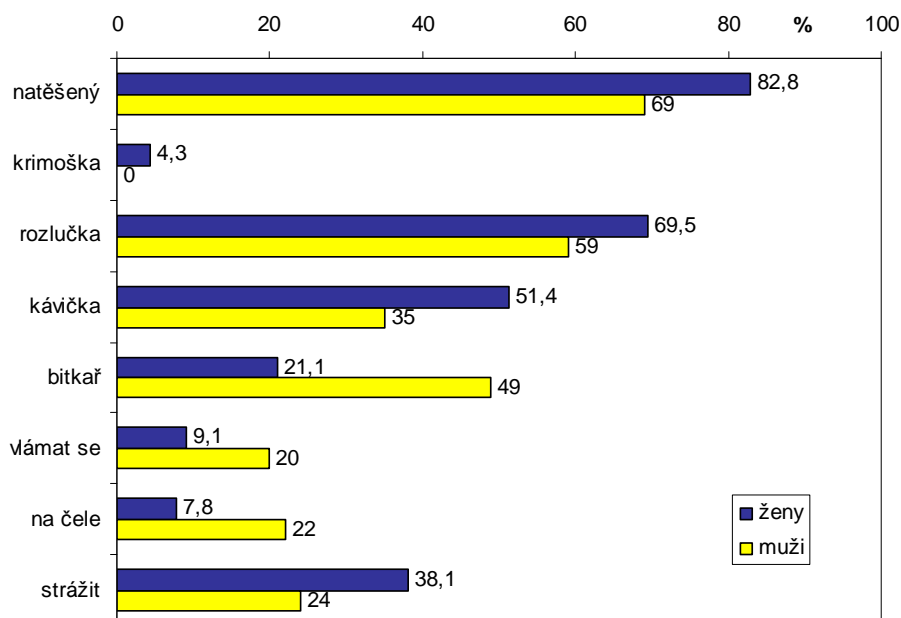
3. Náš průběžný průzkum vybraných kontaktních jazykových jevů ukazuje, že většina z nich má své místo v českém jazykovém prostoru i ve změněné sociolingvistické situaci po r. 1992. Svědčí o tom nejen vysoká frekvence některých z nich v psaných textech Českého národního korpusu, ale také výsledky sociolingvistického průzkumu. Porovnání výsledků dosavadních tří dotazníkových šetření (2002, 2004 a 2008) naznačilo určitý trend v užívání sledovaných jazykových prostředků; k nejfrekventovanějším stále patří slova *namyšlený*, *natěšený*, *rozlučka* a *horko-těžko* a oproti roku 2004 posílila pozice substantiv *lyžovačka*, *kávička* a *bitkař*. Můžeme také konstatovat, že mnohé kontaktní varianty v češtině natolik „zdomácněly“, že je někteří respondenti již ani jako slovakismy nepociťují.

Graf č. 1 Používání výrazů (18 slovakismů, 2 výrazy nekontaktové)

Graf č. 2 Zařazení mezi slovakismy

Graf č. 3 Významné rozdíly v odpovědích mužů a žen (používání výrazů a vazeb)**Zkratky**

ČNK – Český národní korpus
 KV – kontaktní varianta
 NV – nekontaktní varianta

Literatura

BUZÁSSYOVÁ, K.: Aspekty kontaktov slovenčiny a češtiny. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Eds. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda 1995, s. 163 – 182.

MUSILOVÁ, K. – SOKOLOVÁ, M.: Funkčnost česko-slovenských kontaktních jazykových jevů v současnosti. In: České, polské a slovenské jazykové a literární souvislosti. Olomouc: AUPO 2003, s. 223 – 229.

NÁBĚLKOVÁ, M.: Slovakizmy v súčasnej češtině. In: Slovensko-české vzťahy a súvislosti. Ed. J. Hvišč. Bratislava: T.R.I. Medium 2000, s. 212 – 221.

NÁBĚLKOVÁ, M.: Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu. Bratislava: VEDA 2008. 364 s.

SOKOLOVÁ, M.: Komunikatívna efektívnosť českých kontaktních javov v súčasnej slovenčine. In: Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. Red. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta 1991, s. 232 – 242.

SOKOLOVÁ, M.: České kontaktné javy v slovenčine. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Eds. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda 1995, s. 188 – 206.

ZEMAN, J.: K výskumu kontaktů češtiny a slovenštiny v České republice po rozpadu Československa. In: Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty jazykovej komunikácie. 2. diel. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 1996, s. 109 – 118.

Elektronický zdroj

Český národní korpus (Syn2000, Syn2005, Syn2006pub, Syn2009pub). Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Dostupný z WWW: <http://ucnk.ff.cuni.cz>.

Slovakisms in contemporary Czech (socio-linguistic research among university students)

Our longitudinal research on Czech-Slovak contact linguistic phenomena, carried out since 2002 has shown that Slovakisms have their place in the Czech linguistic space even after the split of the Czech and Slovak Federal Republic. We have been following their occurrence in mass media including the Internet, but above all in the databases of synchronic texts in the Czech National Corpus. Considering the frequency distribution of Slovakisms we identify the degree of competition between these contact variants and the original expressions. Some Slovakisms have become so widespread, that their frequency has gradually surpassed that of the non-contact variants (e.g. the substantive *psychiatricka* or the prepositional phrase *nad ránem*).

The sociolinguistic research (2002, 2005 and 2008) among prestigious users of the Czech language (future teachers or teachers on distance learning courses, mainly Czech language and literature teachers) has also shown that the Slovakisms we have been observing still are a common part of the vocabulary of these respondents. No statistically significant differences in the use of these expressions have been established. None of the Slovakisms is on the decline – on the contrary, the usage frequency of some has risen (above all the frequency of the adjective *natěšený*, of the substantives *rozlučka/rozlůčka* and *lyžovačka* and of the prepositional phrase *nad ránem*). At the same time, by a steadily growing number of respondents the contact variants are not considered as Slovakisms any more (*lyžovačka, rozlučka/rozlůčka, bitkař, natěšený* and *dovolenkový*).

Translation: Mgr. Jindřiška Katzerová.

PhDr. Květoslava Musilová, Dr.

Katedra českého jazyka a literatury, PdF UP, Olomouc, Česká republika
e-mail: kveta.musilova@iol.cz